

Verkligheten är mest kontroversiell på bio

| av Fredrik Johansson

Filmer om historiska skeenden orsakar ibland stora kontroverser. Men trots flera historiska filmer det senaste halvåret har debatten nästan helt uteblivit.

ATT GÖRA FILM AV HISTORISKA eller verkliga händelser är riskfyllt. All historieskrivning är ju mer eller mindre ofullständig och den som dessutom använder ett så spekulativt medium som film kan räkna med att skaffa sig många fiender. Det gäller normalt bland historiker av skräet, men de gnäller som bekant oftast där ingen hör dem. När det handlar om skeenden som berör och engagerar många så kan det bli riktigt stökigt för regissörer, skådespelare och producenter.

Men det gäller att göra bra film. Dåliga filmer gör ingen glad, men heller ingen riktigt upprörd – mer än över att man tvingas slösa tid och pengar på dumheter. En jämförelse mellan den kalkonartade svenska "Det sista kontraktet" – om mordet på Olof Palme och med en överspelandes Mikael Persbrandt omväxlande utropandes (ungefär) "Ni måste tro mig" och "Ni måste lyssna på mig" – och den tekniskt alldeles lysande "JFK" av Oliver Stone illustrerar vad det handlar om.

Personligen tycker jag att "JFK" är en alldeles utomordentlig, men också utomordentligt tveksam, film. Oliver Stone lånar sin talang – och den är betydande – till en av de grövre rövarhistorier den här sidan om bröderna Grimm. Tittaren låter sig suggereras av bildspråket, av att inte veta var Stone skarvar, utelämnar och lägger till. Stones karakteristiska blandning av dokumentärfilm, fejkad dokumentärfilm och spelfilm är synnerligen effektiv.

Det blev också en mycket omfattande och animerad diskussion kring "JFK" – där en rad ledande amerikanska politiker, samhällsdebattörer och författare deltog, från Gerald Ford till Norman Mailer. Debatten kom att innehålla alla ingredienser – från seriösa diskussioner om ballistik, rättsmedicin och konstnärsetik, till våldsamma anklagelser om alkoholism, mental ohälsa och samröre med högerextrema grupper.

Stone anklagades – på goda grunder – för att förleda den amerikanska allmänheten med en sällsynt kontro-

versiell konspirationsteori (med hundratals människor inblandade, från Lyndon Johnson ner till nyckelpersoner på relativt låg nivå i Dallaspolisen) och för att glorifiera den minst sagt udda och ännu mer kontroversielle New Orleans åklagaren Jim Garrison.

I en artikel i Dallas Morning Post i maj 1991 konstaterade kolumnisten Jon Margolis: "Whatever or not it is a gift, artistic talent conveys a responsibility. Those who can sway emotions ought to know what they are talking about, lest emotions be swayed towards foolishness. Unhappily, there is no law of nature that ordains that talent will be accompanied by knowledge, much less by wisdom."

ENEMY AT THE GATES

Riktigt lika bra drag i debatten har det inte blivit kring "Enemy at the Gates", "Traffic" och "Tretton dagar", tre av vårens filmer som handlat om mer eller mindre aktuella frågor – två av dem historisk tid, en i nutid. Men alla ställer de frågan om filmartalang och historieskrivning.

Jean-Jacques Annauds "Enemy at the Gates" ger sig i kast med att skildra slaget vid Stalingrad ur ett sovjetiskt/ryskt perspektiv. Ett – åtminstone för västuppubliken i allmänhet – hyggligt nytt grepp. Och mot bakgrund av Andra världskrigets proportioner och den ryska insatsens betydelse för utgången är det ju ingalunda någon klandervärd idé. Det vore ju bra om bilden av ett krig vunnet av glada och tuffa amerikaner och ståndaktiga brittiska gentlemen kompletterades en smula. Tyvärr använder Annaud sin mångmiljonbudget – "Enemy at the Gates" lär vara den dyraste europeiska filmen någonsin – till annat än att lyckas i denna uppgift.

Vår hjälte – en verklig person vid namn Vassili Zaitsev (ymnigt använd i den sovjetiska propagandan under slaget) – åker till Stalingrad, ser hela sitt förband tuggas sönder under överfarten över Volga och den därpå följande vansinnesattacken mot tyskarna, blir mer eller

Filmens Kenny O'Donnell ger råd till filmens Kennedybröder "They [militären] want a war, Jack, and they're arranging things to get one."

mindre av en slump krypskytt (genom att bland annat skjuta en hög tysk officer – med obligatorisk tjurnacke – som självklart bestämmer sig för att ta en dusch i frontlinjen ett femtiotal meter från en duktig hög nyligen stupade Sovjetiska soldater). Därefter blir hjälten kär. "Stalingrad – lite spänning, lite kärlek, lite naket" liksom.

Det är rätt magstarkt.

Underhållande är dock Hyper-Tysken "Major Konings". Spelad av Ed Harris är han en historiskt icke-existerande adelsman och officer som kallas till Stalingrad för att göra slut på Zaitsev. Han är den iskalla kalkylerade ondskan personifierad, förutom i kritiska lägen då han uppträder som ett får. För att överhuvudtaget få filmen att gå i mål tvingas Annaud sänka Majorens IQ med sjuttio punkter i ett avgörande ögonblick.

Inte ens krigsscenerna känns riktigt övertygande och där borde pengarna synas. Inte för att man får intryck av att Stalingrad var en picknick med dåligt väder och ett eller annat skrubbat knä, men efter "Saving Private Ryan" finns det skäl att ställa kraven högt. Tekniken möjliggör stort obehag hos publiken, och är det någonting som förtjänar obehag hos publiken borde det vara det blodigaste slaget i mänsklighetens historia.

Inledningsscenen är hygglig, men den skakar inte om på det sätt som den borde och skulle kunna göra. Huvudpersonen anländer till Volgas östra strand, omedelbart sätts han på en båt över floden, utsätts för flygattacker

och bombardemang, skickas ut i strid utan gevär (principen "Två man – ett gevär. Lycka till!"), drivs på av kommissarier som ropar slagord i megafoner och skjuter alla som springer i fel riktning. Men, det faktum att det skall ha stupat fler ryssar i försvaret av enskilda byggnader i Stalingrad – än antalet amerikaner som strök med under D-Dagen – framgår inte, vara sig bokstavligt eller känslomässigt.

I likhet med "JFK" är "Enemy at the Gates" en i många avseenden tveksam film – men av helt motsatta skäl. Här är det bristen och inte tillgången på talang som förvrider. Annaud har försvarat sig med att slaget var så fruktansvärt och så stort att det inte går att skildra på ett historiskt troget sätt. Det är inte sant. Tyska "Stalingrad" från 1993 visar att det går att göra bra film om slaget vid Stalingrad, utan att hemfalla åt romantiskt drama. Annaud viktigaste bidrag är att han visar att Hollywood fortfarande är bäst på att göra Hollywoodfilmer.

TRAFFIC

"Traffic" är däremot en bra film. Regissören Steven Soderbergh har förvisso valt att göra sin historia mer fiktiv, men han gör det i ett mer kontroversiellt ämne: Förenta Staternas "War on drugs". Om de flesta tycker att slaget vid Stalingrad var en odelat dålig idé, så är "kriget" mot narkotikan en fråga där det finns olika uppfattningar – åtminstone i USA.

”Traffic” spinner samman tre olika historier – alla relaterade till narkotika och narkotikasmuggling. Perspektiven blandas – från den konservativa domaren som utses till Drug Czar och som gradvis upptäcker den försummade tonårsdotterns narkotikamissbruk och ”krigets” brist på framgångar, över den mexikanske smågangstern – utsökt spelad av Benicio Del Toro – som dras in i det blodiga kriget kring narkotikahandeln över gränsen till USA, till den väletablerade och förmögna narkotikabaronshustrun i Kalifornien. Därutöver stöter vi på vardagen för rörande och hårt strävande agenter på DEA, riktigt otrevliga mexikanska knarkkungar, påtänd amerikansk överklassungdom och en hygglig dos politisk cynism.

Filmen har tolkats som ett inlägg i den narkotikapolitiska debatten – i såväl repressiv som tolerant riktning. Mindre eller mer resurser – mindre eller mer befogenheter. Men även om Soderbergh inte tar ställning är det svårt att se annat än att filmen ifrågasätter det genomtänkta i att bedriva ett krig som varje år kostar miljarder dollar och där polisen (på alla nivåer) och ett dussin andra federala myndigheter har utomordentligt långtgående befogenheter, men där resultaten är påtagligt magra.

Visst är det en del knaggligheter i storyn – hemmafru blir supergangster, den slipade karriärjuristen ”ångrar sig”, krisäktenskap blir modelläktenskap etc. Allt mellan två scener – typ. Men det kan man ha överseende med. Soderbergh klarar balansen mellan talang och berättelse. Det är inga pekpinningar och inga vilda fantasier.

TRETTON DAGAR

”Tretton dagar” – slutligen – är sannolikt den svåraste filmen att göra ur perspektivet artistisk talang/sanningsenligt historieberättande. Titeln syftar på de tretton dagar under oktober 1962 då Kuba-krisen drev USA och Sovjetunionen till randen av militär konflikt och kärnvapenkrig, ”Tretton dagar” är också en del i titeln på Robert Kennedys memoarer över händelsen.

Här är utrymmet för fantasi begränsat. Dokumentation och vittnesmålen är betydande – filmen baseras till stor del på de bandinspelningar (”The Kennedy tapes”) som presidenten gjorde under samtalen med sina rådgivare.

Kubakrisen är dessutom genomlyst in i minsta fiber på statsvetenskapliga institutioner runt om i världen, utgången och händelseutvecklingen är relativt kända. Svängrummet för den kreativt lagde är inte stort – inte ens Jean-Jacques Annaud hade nog kunnat pressa in en kärlekshistoria. Men som historia beträffat är Kuba-krisen oöverträffad. Det är högt spel, men skyhöga insatser och allt har inträffat på riktigt.

”Tretton dagar” är en bra film – men den har en del svagheter.

Regissören Roger Donaldson väljer att berätta sin historia genom Kennedy’s ”special assistant” Kenny O’Donnell, spelad av Kevin Costner – som i iveren att vara Boston-Irish sväljer alla ”r” inom hörhåll och sällan har långt till whiskyflaskan.

Costners roll är ett problem med ”Tretton dagar”, O’Donnell framställs som en ohyggligt central rådgivare – inte bara till Kennedy, utan dessutom för hela processen. Det är inte trovärdigt – även om han fanns med. O’Donnell har dessutom förmåga att gå rakt igenom militära orderstrukturer och direkt ringa upp en amerikansk spaningsflygare (spelad av JFK:s systerson Christopher Lawford) och ge honom instruktioner om att inte besvara kubansk eld.

O’Donnells roll som politisk hårding är nog relativt okontroversiell. I sin bok om Vietnamkriget refererar Robert McNamara en gång till O’Donnell, och då med stor avsmak. O’Donnells namn förekommer i en historia där McNamara som nyutträd försvarsminister upptäcker att man försöker pressa Ford (varifrån McNamara kom till Kennedyadministrationen) på pengar till det demokratiska partiet i utbyte mot försvarskontrakt. O’Donnells roll som räddare av världsfreden var nog inte lika framträdande.

Vid sidan av Costner/O’Donnell är huvudbekymret den platta och schablonartade framställningen av militären. Det är förvisso alldeles sant att det rådde bred militär enighet om att attackera Kuba och att det säkerligen fanns en revanschlusta sedan Grisbukten, men Donaldson hävdar att militären försökte lura presidenten ut i krig.

Dessa filmens två svagheter förenas när Costner/O’Donnell talar om för presidenten att: ”They [militären] want a war, Jack, and they’re arranging things to get one.”

Flygvapenchefen Curtis LeMay – som enligt uppgift lär ha varit förebild till general ”Buck” Turgidson i ”Dr Strangelove” – ger helt klart, gestaltad av Kevin Conway, den kallare delen av Kalla kriget ett ansikte. Men även om LeMay samma dag som krisen var över lär ha sagt till Kennedy att ”we attack Monday in any case”, så är frågan om han helt representerar det militära etablissemanget syn på krisen och dess lösning.

”Tretton dagar” är god underhållning – dock har Donaldson i en ambition att göra den mer filmisk gjort O’Donnell större än han var och militären mer fartblinda än vad de nog var.

I väntan på att Oliver Stone skall ägna sin talang till något mer intressant än amerikansk fotboll så går det att leva med.

Fredrik Johansson (fredrik.johansson@kreab.com) har varit medarbetare i Carl Bildts stab